

HUDUDLARNING SOLIQ SALOHIYATINI OSHIRISHDAGI MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Sharipov Narzullo G'ulomovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Iqtisodiyot nazariyasi" kafedrasining

katta o'qituvchisi, E-mail: gavhar9369@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi O'zbekiston hududlarining soliq salohiyatini oshirishda mavjud bo'lgan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar yoritilgan. Hududiy soliq salohiyati mamlakatning fiskal barqarorligi, byudjet daromadlarining shakllanishi va iqtisodiy mustahkamlikda muhim o'rin tutadi. Biroq, ayrim hududlarda mavjud ishlab chiqarish salohiyatining yetarlicha ishga solinmagani, norasmiy iqtisodiyot ulushining yuqoriligi, soliq bazasining torligi, soliq ma'murchiligidagi kamchiliklar va axborot tizimlarining yetarli darajada integratsiyalanmaganligi kabi muammolar soliq tushumlarining to'liq shakllanishiga to'sqinlik qilmoqda. Tezisdagi ushbu muammolarning har biri atroflicha tahlil qilinib, ularga qarshi samarali choralar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Soliq, byudjet, soliq tushumi, soliq salohiyati, byudjet daromadi, soliq salohiyati, hududlar, soliq yig'implari, bevosita soliqlar, soliq turlari, soliq stavkasi.

Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlar chuqurlashib borayotgan hozirgi davrda hududlar iqtisodiyoti va ularning mustaqil moliyaviy resurslari bilan ta'minlanganligini oshirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, davlat byudjetining asosiy daromad manbalaridan biri bo'lgan soliq tushumlarining shakllanishi va ularni hududlar kesimida tahlil qilish orqali mavjud zaxiralarni aniqlash hamda soliq salohiyatini to'liq ishga solish iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Hududlarning soliq salohiyati deganda, ularning iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, qonunchilikda belgilangan soliqlarni to'plash orqali byudjetga jalb qilinishi mumkin bo'lgan moliyaviy resurslar tushuniladi. Har bir hudud o'zining iqtisodiy, demografik va ijtimoiy infratuzilmasiga ko'ra turlicha soliq

imkoniyatlariga ega. Biroq mavjud real amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab hududlarda mavjud soliq salohiyatining faqat bir qismi ishga solinmoqda, qolgan qismi esa turli omillar sababli faoliyatga jalb etilmay qolmoqda.

Ushbu omillar orasida iqtisodiy faollikning pastligi, norasmiy sektorning yuqori ulushi, soliq bazasining yetarlicha keng emasligi, soliq imtiyozlarining haddan ziyod ko'pligi, soliq ma'murchiligida raqamlashtirish darajasining pastligi va axborot tizimlarining integratsiyalanmaganligi kabi muammolar alohida e'tiborga loyiqdir. Bundan tashqari, soliq organlarining hududiy salohiyatga moslashmagan faoliyati, joylarda yetarli iqtisodiy tahlillar olib borilmasligi, investitsion jozibadorlikning pastligi ham soliq tushumlarining oshmasligiga sabab bo'lmoqda.

Mazkur holatlar hududiy moliyaviy barqarorlikni izdan chiqaradi, natijada ayrim viloyatlar va tumanlarda respublika byudjetidan subsidiya va transferlar hisobiga faoliyat yuritishga to'g'ri kelmoqda. Bu esa hududlarning iqtisodiy mustaqilligini cheklaydi va mamlakat fiskal siyosatining strategik maqsadlariga erishishni sekinlashtiradi. Shu sababli, hududlarning soliq salohiyatini oshirish masalasi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim o'rin tutadi.

Hududiy soliq salohiyati, avvalo, mahalliy iqtisodiyotning rivojlanganlik darajasi, ishlab chiqarish hajmi, tadbirkorlik faolligi, aholi bandligi va rasmiy sektorda faoliyat yuritayotgan subyektlar soniga bevosita bog'liqdir. Afsuski, ayrim hududlarda mavjud tabiiy resurslar, infratuzilma va inson kapitali imkoniyatlariga qaramasdan, soliq tushumlari kutilgan darajada emas. Bunga bir qator omillar, jumladan, yashirin iqtisodiyotning mavjudligi, soliq ma'lumotlar bazalarining eskirganligi, soliq ma'murchiligidagi kamchiliklar, kadastr va aktivlar to'g'risidagi ma'lumotlarning yetarli emasligi sabab bo'layotgani kuzatilmoqda. Bundan tashqari, ayrim holatlarda soliq imtiyozlarining haddan ortiq ko'pligi ham mahalliy byudjetlar daromadlarining kamayishiga olib kelmoqda. Bu esa o'z navbatida, hududlar moliyaviy mustaqilligi va ularning o'zini o'zi moliyalashtirish

darajasini cheklab qo'yimoqda.

Shuningdek, soliq solinadigan bazaning torligi va mavjud ishlab chiqarish quvvatlarining to'liq ishga solinmaganligi ham soliq salohiyatining yetarlicha namoyon bo'lishiga to'sqinlik qilmoqda. Bunday holatlarda soliq tushumlarini ko'paytirish uchun faqatgina soliq stavkalarini oshirish emas, balki soliq bazasini kengaytirish, iqtisodiyotning turli sohalarini faollashtirish va soliq ma'murchiligini zamonaviylashtirish orqali tizimli yondashuv zarur bo'ladi. Shu bilan birga, mahalliy hokimiyat organlarining soliq tushumlarini shakllantirishdagi roli va mas'uliyatini oshirish ham soliq salohiyatining real holatini to'g'ri baholash va uni yanada oshirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun hududlar moliyaviy mustaqilligini oshirish, ularning soliq salohiyatini to'liq ishga solish muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Hududlarning soliq salohiyati deganda, ularning iqtisodiy va moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, mavjud soliqqa tortish bazasi asosida byudjetga tushumlarni jalb etish qobiliyati tushuniladi. Bu salohiyat bevosita hududda faoliyat yuritayotgan xo'jalik subyektlari soni, ularning ishlab chiqarish quvvati, ish o'rinlari soni, aholi bandligi, savdo-sotiq faoliyati va xizmatlar ko'lamiga bog'liq.

Amaldagi holat tahlil qilinadigan bo'lsa, ko'plab hududlarda mavjud iqtisodiy zaxiralar to'liq ishga solinmagan, natijada ularning real soliq salohiyati to'liq ochilmayapti. Bu esa byudjetga tushumlarning kamayishiga, markazdan moliyaviy yordamga qaramlikning ortishiga, infratuzilma rivojining sekinlashishiga olib kelmoqda. Muammoning ildizi esa bir nechta asosiy omillarga borib taqaladi. Ulardan biri – iqtisodiy faollikning pastligi va norasmiy sektordagi katta ulushdir. Ko'pgina hududlarda ishchi kuchi rasmiy bandlikdan tashqarida bo'lib, soliqqa tortilmaydi. Bundan tashqari, kichik va o'rta biznesning salohiyatidan yetarli darajada foydalanilmayapti.

Soliq ma'murchiligidagi muammolar ham muhim ahamiyatga ega. Ya'ni soliqni yig'ish mexanizmlarining samaradorligi past, soliq to'lovchilarning

elektron ro'yxati va faoliyati ustidan nazorat yetarli darajada emas. Soliq organlarining zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlanmaganligi, axborot almashinuvidagi uzilishlar ham bu jarayonga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, ayrim hududlarda soliq imtiyozlari haddan ortiq berilgan bo'lib, bu holat byudjet daromadlarining kamayishiga olib kelmoqda.

Hududlarning soliq salohiyatini oshirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Birinchi navbatda, mavjud soliq bazasini kengaytirish, norasmiy sektorda faoliyat yuritayotgan subyektlarni legallashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan soliq nazoratini kuchaytirish zarur. Ikkinchidan, iqtisodiy infratuzilmani rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash orqali hududiy iqtisodiyotni faollashtirish mumkin. Bundan tashqari, soliq siyosatini hududiy ixtisoslashuvga moslashtirish, ya'ni har bir hududning o'ziga xos iqtisodiy salohiyatini hisobga olgan holda soliqqa tortish strategiyasini ishlab chiqish lozim.

Quyida keltirilgan jadvalda hududlarning soliq salohiyatini oshirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha yechimlarni ko'rishimiz mumkin (1-jadval):

1-jadval

Hududlarning soliq salohiyatini oshirishdagi muammolar va ularning yechimlari¹

№	Muammo	Yechim
1	Norasmiy iqtisodiyotning ulushi yuqori	Raqamli monitoring tizimlari orqali legallashtirishni kuchaytirish
2	Soliq bazasining torligi	Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash orqali soliqqa tortiladigan doirani kengaytirish
3	Soliq imtiyozlarining ko'pligi	Imtiyozlarni iqtisodiy samaradorlik asosida qayta ko'rib chiqish
4	Soliq ma'murchiligining past darajasi	Soliq yig'ish tizimini avtomatlashtirish va elektron integratsiyani kuchaytirish

¹ Muallif tomonidan tayyorlangan

5	Soliq nazorati vositalarining zamonaviy emasligi	Mobil va onlayn nazorat vositalarini joriy etish
6	Hududiy soliq siyosatining markazlashganligi	Har bir hudud uchun alohida soliq strategiyasini ishlab chiqish
7	Investitsiyaviy faollikning pastligi	Soliq rag'batlari orqali investorlarni jalb etish
8	Mahalliy soliq organlarining malaka darajasi pastligi	Soliq xodimlari uchun muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish
9	Axborot texnologiyalarining sust joriy etilishi	Soliq idoralarini raqamli texnologiyalar bilan to'liq jihozlash
10	Tahliliy ishlanmalar yetishmasligi	Hududiy soliq tahlil markazlarini tashkil etish

Yuqorida taqdim etilgan jadval hududlarning soliq salohiyatini oshirishda dolzarb bo'lgan muammolar va ularga nisbatan amalga oshirilishi lozim bo'lgan yechimlarni tizimli tarzda aks ettiradi. Har bir muammo hududlarning moliyaviy resurslarini to'liq ishga solish imkonini cheklayotgan asosiy omillar sifatida qaraladi.

Avvalo, norasmiy iqtisodiyotning yuqori ulushi eng muhim muammolardan biridir. Aholining bir qismi, kichik tadbirkorlar va xizmat ko'rsatish subyektlari soliqqa tortilmay faoliyat yuritmoqda. Bu holat soliq bazasining to'liq shakllanmasligiga olib keladi. Yechim sifatida raqamlashtirish va onlayn monitoring tizimlarini joriy etish orqali norasmiy sektorni legallashtirish muhim ahamiyatga ega.

Soliq bazasining torligi esa iqtisodiy faollik yetarli bo'lmagan hududlarda kuzatiladi. Kichik va o'rta biznes subyektlariga imtiyozlar berish va ularni rasmiylashtirish orqali soliqqa tortish doirasini kengaytirish orqali ushbu muammo hal etilishi mumkin. Bu usul soliq tushumlarini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

Soliq imtiyozlarining haddan ortiqligi ham byudjetga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ba'zida iqtisodiy samarasiz loyihalarga ham soliq imtiyozlari berilishi ularni

noto'g'ri boshqarish xavfini oshiradi. Shu sababli, har bir imtiyozni chuqur iqtisodiy tahlil asosida qayta ko'rib chiqish, samarasiz imtiyozlarni bekor qilish tavsiya etiladi.

Soliq ma'murchiligida esa texnologik jihatdan orqada qolganlik muammosi mavjud. Soliq tizimining avtomatlashtirilmaganligi, real vaqt rejimidagi monitoring yo'qligi, qo'lda yuritiladigan hujjatlar samarasizlikni kuchaytiradi. Buni bartaraf etish uchun zamonaviy texnologiyalar, bulutli xizmatlar va elektron platformalarni keng joriy etish lozim.

Bundan tashqari, mahalliy soliq organlarining markazdan boshqarilishi ularga mustaqil yondashuv imkonini bermaydi. Har bir hudud o'zining iqtisodiy ixtisoslashuvi, aholining bandligi, ishlab chiqarish ko'lami asosida soliq siyosatini shakllantirish huquqiga ega bo'lishi kerak. Shu maqsadda hududiy soliq strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish tavsiya qilinadi.

Tahlildan ko'rinadiki, muammolarni hal etish faqat texnik yoki tashkiliy choralargagina bog'liq emas, balki institutsional yondashuvni ham talab qiladi. Soliq xodimlarining malakasini oshirish, iqtisodiy tahlil markazlarini tashkil qilish, investitsiyalarni jalb etish orqali hududiy soliq salohiyati to'liq ishga solinadi. Natijada, byudjet mustahkamlanadi, markaziy moliyaviy yordamga bo'lgan ehtiyoj kamayadi va hududlarning iqtisodiy o'zini o'zi ta'minlash darajasi oshadi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlashimiz mumkinki, hududlarning soliq salohiyatini oshirish nafaqat mahalliy byudjetlarni mustahkamlash, balki butun mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini barqarorlashtirishga xizmat qiladigan muhim omildir. O'zbekistonda bu borada sezilarli islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, hali ham mavjud muammolar soliq salohiyatining to'liq namoyon bo'lishiga to'sqinlik qilmoqda. Jumladan, yashirin iqtisodiyot ulushining yuqoriligi, soliq ma'lumotlar bazasining to'liqsizligi, soliq imtiyozlarining noto'g'ri qo'llanilishi, shuningdek, ayrim hududlarda ishlab chiqarish salohiyatining to'liq ishga solinmasligi kabi omillar asosiy to'siqlar sifatida qolmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish

mumkin: birinchidan, soliq solinadigan bazani kengaytirish maqsadida rasmiy sektorda ishlovchilar sonini ko'paytirish, yashirin iqtisodiyotni kamaytirish va kichik biznesni faol rag'batlantirish zarur. Ikkinchidan, elektron soliq ma'lumotlar bazasini zamonaviylashtirish, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar orqali soliq to'lovchilar faoliyatini tahlil qilish samaradorligini oshirish lozim. Uchinchidan, har bir hududda mavjud ishlab chiqarish va tabiiy resurslar salohiyatidan to'liq foydalanishni ta'minlash, soliq tushumlarining real manbalarini aniqlash va faollashtirish kerak.

Shuningdek, mahalliy hokimiyatlarning soliq siyosatini amalga oshirishdagi ishtirokini kengaytirish, ularning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash, soliq imtiyozlarini tahlil qilib, ularni maqbullashtirish hamda soliq ma'murchiligini soddalashtirish orqali hududiy soliq salohiyatini yanada oshirish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, iqtisodiy barqarorlik va mahalliy budjetlar mustahkamligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 iyundagi "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'grisida"gi PF-5468-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/3802378>
2. Asen, E. Corporate Tax Rates around the World, 2023. FISCAL FACT. No. 735. Dec. 2023.
3. Титов А.А. Совершенствование налога на прибыль организаций в Российской Федерации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Москва, 2006.
4. Ashurova N.B. Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. - T.: TMI, 2018. - 30 b.

5. Islamqulov A.X. Byudjet daromadlarida bevosita soliqlar tushumi barqarorligini ta'minlash yo'llari: I.f.n. ilmiy darajasini olish uchun tasdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. T.: BMA, 2012. 21 b.

6. O'zbekistan Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 iyundagi "O'zbekistan Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'grisida"gi PF-5468-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/3802378>